

De waarde van de waarden

workshop over de invloed van normen en waarden op crimineel gedrag

Bob Horjus

Case

Welkom Dames en Heren. Vanmiddag bent u in dienst van onderzoeks- en adviesbureau BITWIT. U treft het want u kunt gelijk aan het werk. We kregen van een gemeente hier in de buurt het verzoek om groepen van Marokkaanse jongeren die in een bepaalde buurt rondhangen te onderzoeken. Buurtwelzijnswerk lukte het niet om contact met hen te krijgen en een oplossing te vinden voor klachten uit de buurt. Daarom is ons verzocht een plan te maken wat een oplossing biedt van de problemen rond de rondhangjongeren.

We zijn dus blij dat u een bijdrage te leveren aan deze maatschappelijke problematiek die wij in deze mega-sessie gaan oplossen. Aan het eind van de workshop moet er een plan zijn hoe het probleem in de wijk opgelost moet worden. We gaan u van wat theoretische bagage voorzien en u krijgt een staalkaart van methoden die op dit moment opgeld doen en dan gaan we uiteen in wijkfuncties: Politie, welzijnswerk,

gemeente, kerk, school/leerplicht, jeugdhulpverlening.

Model voor gedragsverklaring

Om al de mogelijkheden van ingrijpen wat te structureren krijgt u het gedragsverklaringsmodel van Kok en Oostveen (1987) (Zie figuur 1). Er wordt in dit model een basisuitspraak gedaan over het ontstaan van beredeneerd gedrag. De waarde van het model is dat het een aantal gedragsbepalende factoren als bouwstenen van het gedrag aanlevert aan de hand waarvan gedrag nauwkeuriger is te beïnvloeden. Het model wordt traditioneel gebruikt in de preventiepraktijk als basis voor preventiestrategieën en het levert items voor (voorlichtings-) onderzoek waarbij individuele reacties op interventies zijn te voorspellen. Het model wordt over het algemeen het ASE model genoemd naar de belangrijkste determinanten Attitude, (waargenomen) Sociale-norm en Effectiviteitsverwachting. Het model geeft het volgende aan: Het gedrag

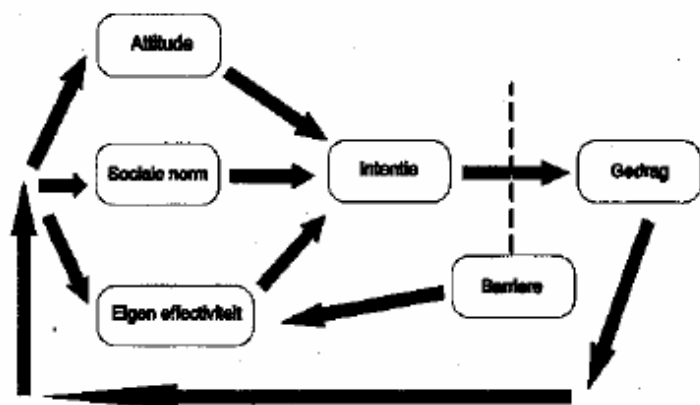

TRAJECT 6^e jrg., nr. 2 - mei 1997

- Junger-Tas, J. (1985), De theorie van de sociale controle of sociale binding, in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1985, 5, p.244-249.
- Terpstra, J. (1995) Criminaliteitspreventie en onderzoek: pretenties, onderzoeksresultaten en modellen van preventie, in: *Jeugdonderzoek en jeugdbeleid*, SWP, Utrecht.
- Kok, G.J. en T. Oostveen (1987) "Modellen ter verklaring van gezondheidsgedrag II". *GVO/Preventie*. nr. 4, pag. 225-233.
- Komen, M. (1991) De paradox van de sociale competentie, in: *Jeugd en Samenleving*, september 1991, nr 9, p. 561-575.
- Stade/OKU (1996). *Handboek Utrechtse wijknetwerken 12+, hulpverlening 12 jaar en ouder*, Utrecht: Stade/OKU.
- Winter M. de (1997) Het alziende oog van de leerling. In: *Trouw* 25 januari p. 21.

wordt gestuurd door de intentie, mits er niets (een barrière) tussen komt.

De intentie wordt beïnvloed door de attitude, de sociale norm (invloed) en de effectiviteit.

Afbeelding 1 Het ASE model in schema.

Dit is een interessant model, maar geen onderwerp van gesprek op dit moment. Uit het model komt naar voren dat we grofweg te maken hebben met drie ingangen van gedragsbeïnvloeding: 1 direct invloed op waarden/cognities 2 sociale invloed en 3 via het vergroten van vaardigheden.

Wat hebben we aan waarden (attitude) als het gaat om gedragsbeïnvloeding van jonge criminelen?

Het lijkt allemaal zo simpel. Je leert jonge mensen waarden en normen aan op school/gezin en het gedrag verandert vanzelf. Theore-

tisch volgt men de lijn "Attitude beïnvloedt Intentie beïnvloedt Gedrag". Maar kan dat eigenlijk wel? Natuurlijk. Je kunt mensen vermanen, berispen en de "waaroms" van sociale regels uitleggen. Bol (1995, p.110) laat zien dat dat nog werkt ook onder bepaalde omstandigheden. Ook in het taakvaardigheidswereidje komen we het tegen. Over het algemeen zijn dit RET-achtige (Rationeel Emotieve Therapie) methoden zoals bij het taakvaardighidsmodel waar "disfunctionele cognities" kritisch worden bevraagd (Bartels, 1996). Het gaat hier om cognities als: "iemand die zijn fiets niet op slot

zet, vraagt erom dat zijn fiets gestolen wordt"; "Ik kan rustig stelen, want de politie is zo soft en houdt me niet tegen"; "Wie als meisje daar in het donker loopt, vraagt er om . . .". Als opvoeder ben je rolmodel en uitkomen voor eigen waarden is essentieel als je die waarden wilt overdragen.

Een ludieke manier om waarden en normen aan de orde te stellen is via het spel *Scrupules*, wat helaas uit de handel is genomen door spellenfabrikant MB. Meer gedistingeerd is de brede morele discussie zoals in het dorp Lieshout waar men a la Kohlberg allerlei morele dilemma's aansneet (zie Bergman, 1997).

Er verschijnen acuut een aantal vragen als we het over expliciete waardenoverdracht gaan hebben.

- *wie/wat bepaalt de inhoud van aan te leren waarden/normen?*

Bij theoretici ligt het expliciet benoemen van normen gevoelig, omdat het moeilijk is om een legitieme basis daarvoor te vinden. Niettemin maken eerder genoemde "disfunctionele" waarden het benoemen van functionele waarden wel noodzakelijk. In de jeugdhulpverlening kom je rare gevallen van disfunctionele waarden tegen. Wat te danken van het meisje dat een incestueuze relatie had met een oudere man, terwijl de moeder het goedkeurde op voorwaarde dat ze lief waren voor elkaar. In het werk met jonge asielzoekers komen we ook allerlei misvattingen tegen, zoals het meisje dat angstig was om verliefd te worden, want nederlandse gellefden moeten gelijk met elkaar naar bed. Het blijkt niet meer zo dat er een common

sense is w.b. normen. Zonder eigen waarden/normen te verabsoluteren vind ik dat we niet kunnen wachten op een fundamentele consensus met het benoemen van wat wij van waarde hebben gevonden in het leven om er de confrontatie met jongeren mee aan te gaan. Je steekt er je nek mee uit en dat is een kwetsbare positie. Zo worden onze waarden op de proef gesteld en blijven ze levende waarden.

- *leidt het hebben van waarden dan automatisch tot gewenst gedrag?* Criminele jongens hebben wel de-gelijk niet-criminele waarden, bleek toen ik vroeg wat ze zouden denken, zeggen en doen als hun zoon later zou doen wat zij nu deden. Over het algemeen kwam er een veroordeling van het gedrag uit. Dat dit toch niet leidt tot niet-crimineel gedrag verklaart Hirschi (Junger-Tas, 1985) door te stellen dat ondanks aanwezigheid van normen en waarden het niet betekent dat men er dan een binding mee heeft. Als waarden een geringe rol spelen valt men terug op opportunisme. In het onderzoek wat ik deed hield ik rekening met de "rational choice" ofwel de kosten en baten van gedrag. De hypothese hierbij is dat jongeren een kosten en batenberekening maken van wat gedrag het kost en wat het hen oplevert (Baerveldt, 1995). Schuldgevoel dat ontstaat bij het overtreden van de eigen regel is een dan kostenfactor die meegewogen wordt op de kosten/batenbalans. De laatste tijd is er een discussie gaande dat we gebruik moeten maken van deze primitieve kosten/batenbalans door straf/gedwongen hulpverlening zo te

stroomlijnen dat het nog een remmend effect kan hebben op recidive. Bol noemt als voorwaarden dat de straf of leedtoevoeging gepaard moet gaan met het positief bekrachtigen van gewenst gedrag, dat de delinquent in principe benaderd wordt als een mens die tot redelijk denken in staat is (of dat kan leren), dat hij/zij benaderd wordt als iemand die recht heeft op persoonlijke aandacht (die niet per se hoeft te eindigen bij het aflopen van de straffermijn). Al met al gaat straffen daarmee al behoorlijk op hulpverlening lijken.

- welke waarden worden feitelijk overgedragen?

Met Hirschi komen we er op dat waarden ook nog een waarde voor de persoon zelf moeten hebben willen ze effect hebben op het handelen. Dit speelt ook door in de pedagogische relatie. We kunnen wel expliciet waarden overdragen aan jongeren, maar we kunnen alleen impliciet duidelijk maken wat die waarden voor ons waard zijn. Micha de Winter gaf in zijn lezing als voorbeeld: expliciet wordt door opvoeders gezegd dat er gepraat moet worden wanneer er problemen zijn, maar dat praten blijkt niet op te gaan bij leraren die slecht onderwijs geven. Daar kan plotseling niet over gepraat worden. Het onderwijs leert leerlingen op die manier om hun frustraties te uiten via etterig gedrag. We kunnen ons afvragen welke waarden we als maatschappij impliciet uitdragen. Ik vermoed: "Economische belangen gaan voor alles". Is het dan raar dat criminele jongeren de kortste route via diefstal naar

economische welstand kiezen. Wat de opvoedingstaak van opvoeders vraagt is dat waarden belichamen, dat ze integer zijn. Uit één stuk, authentiek zoals Micha de Winter het noemt.

Wat we al het voorgaande hebben gezien is dat het eigenlijk niet mogelijk is om waarden tot hun recht te laten komen zonder een stimulerende context. Vandaar dat we het moeten hebben over de invloed van de Sociale-norm.

Sociale invloed

Boer, van Lagen, Brugman (1996, p.249) schrijven dat de door de interventies te weeg gebrachte verbetering van het oordeelsvermogen slechts in een beperkte mate tot een vermindering van het delinquent gedrag leidt. Voor de vermindering van delinquent gedrag lijkt een verbetering van het morele klimaat van de sociale omgeving een effectiever strategie dan de bevordering van het individueel moreel oordeelsvermogen. Het idee achter interventies die gericht zijn op het sociale systeem is dat erg veel jongeren die crimineel gedrag vertonen zich voor hun normen en waarden oriënteren op de groep waartoe zij behoren. Het doel van deze interventies is om de omgeving meer bij de jongeren te betrekken en anderzijds de jongere meer te laten integreren in zijn omgeving. De medewerking van het thuismilieu en van de sociale context is hierbij onontbeerlijk. Voorbeelden hiervan zijn het betrekken van het gezin bij de begeleiding en/of activiteiten die buurtwerk en/of allochtone

zelforganisaties ondernemen om buurt of subculturele doelgroep te helpen bij maatschappelijk integratie.

Uitgangspunt voor een effectieve houding van de werkers is dat je de cliënt of het systeem waar je mee te maken krijgt aanspreekt op hun kracht en hun positieve kanten. Dit krijgt vooral bij Marokkaanse ouders een speciale betekenis. Zo kun je de "verloren generatie" van Marokkaanse jongeren verklaren vanuit het "gebrek" dat Marokkaanse ouders zich moeizaam aanpassen, of dat de zwarte Piet ligt bij de Nederlandse samenleving die onvoldoende doet voor de integratie van de Marokkanen. Beiden zijn waarschijnlijk waar, maar ze bieden geen oplossing. El Otmani (1996) beschreef een participatiemodel waarbij in welzijnsprojecten zo veel mogelijk gebruik wordt gemaakt van de krachten van de bevolkingsgroep zelf. Het criminaliteitspreventieproject waar ik op dit moment onderzoek doe probeert dit te doen door middel van een PMO (project met ouders) waar door een Marokkaanse medewerker geleerd wordt dat het nodig is dat de ouders een "brugfunctie" vervullen voor hun kinderen naar de Hollandse sociale structuren (school, vrije tijdsvoorziening, hulpverlening, etc.), want ze moeten de kinderen kunnen inleiden in de betekenis van die structuren. Dat is niet eenvoudig want nu staan veel ouders in een Onder-Tegen positie tegenover de westerse maatschappij. Ze staan afwijzend tegenover normen van de westerse maatschappij die ze niet doorzien en tegelijk voelt men zich afhankelijk

van diezelfde maatschappij. In het project met ouders leert men de sociale structuur te beoordelen op de positieve en negatieve aspecten. Er wordt veel gediscussieerd en in die discussie worden de eigen mening en krachten aangeboord. De methode begint met te geloven dat ouders weer in hun ouderpositie teruggezet kunnen worden. Mijn ervaring is dat je eerst in mensen moet geloven willen ze wat van je over nemen. Beleidsmakers moeten gaan inzien dat de beste optie is om ouders in te zetten bij verandering van hun kinderen.

Eigen effectiviteit

Dit zou je kunnen vertalen als het geloof in eigen kunnen. Om in eigen kunnen te kunnen geloven moet je eerst iets kunnen (vaardigheden) en vervolgens moet je geloven dat je ze ook effectief kunt gebruiken. Fenomenen als Erniel Ratelband maken ons duidelijk dat aan het laatste bij de gemiddelde mens nog wel wat aan te verbeteren valt. Naar mijn idee geldt echter voor het overgrote deel van de jongeren en opvoeders dat met het toenemen van vaardigheden de eigen effectiviteit ook toe zal nemen.

Er zijn stromingen in de criminaliteitspreventie die met name de vaardigheden bij jongeren proberen te vergroten. Geheel in de lijn van de theorie van Merton (Frith, 1991) krijgen jongeren vaardigheden aangeleerd die hen in staat moeten stellen om op maatschappelijk geaccepteerde manier mee te doen aan sociale en maatschappelijk proces-

sen. Een variant hiervan in gemeentelijk beleid is de "sluitende aanpak": Naar school of een baan, meer smaken hebben we niet. Gewoon naar school om kennis, beroeps- en sociale vaardigheden te leren. Ook worden jongeren aan een baan geholpen waarin ze werkvaardigheden op kunnen doen. Het idee is dan dat door de toename van de kennis en vaardigheden en de daarbij gepaard gaande beloning onmaatschappelijke cognities bijgesteld worden, zonder dat er extra inspanningen voor nodig zijn. Hoewel een trainings- of scholingstraject op zich een goede zaak is blijkt niet uit onderzoek dat een afname van recidive zo eenvoudig verkregen kan worden. Het is immers mogelijk dat jongeren die allerlei vaardigheden hebben opgedaan met groter raffinement criminele activiteiten ontplooiën. Een jongen met zijn opgedane metalenkennis in het vervolg een beter brandkastkruiker worden of vakkundiger holle ruimten in smokkelauto's lassen. Soortgelijke uitkomsten vond Komen (1991) in een onderzoek naar de relatie tussen sociaal competent gedrag en antisociaal gedrag. In dit onderzoek bleek het bezitten van vaardigheden te kunnen leiden tot het inzetten daarvan voor antisociale doelen. Ook uit de studie van Bol (1995) lijkt het niet simpelweg zo dat het hebben van vaardigheden preventief uitwerkt op recidive. De "achievement places", het Amerikaanse voorbeeld van de Nederlandse "Kursushuizen" (gericht op sociale competentievergroting) bleken preventief te werken voor de duur van de begeleiding, maar niet voor

de lange termijn. Ook blijkt dat effectieve modellen weliswaar vaak leertheoretische kenmerken hebben, maar dat ze met name in combinatie met een stimulerende sociale invloed effect hebben. Bol schrijft dat jongeren benaderd moeten worden als iemand die kan leren. Mijn hypothese is daarom dat leertheoretische modellen (zoals het taakvaardigheidsmodel) niet zo zeer direct werkzaam zijn op cliënten (zoals de theorie claimt), maar dat ze medewerkers methodische handvatten biedt voor effectieve begeleiding. Hierdoor verandert hun attitude ten opzichte van die cliënten en ontstaat er een positief (leer-)klimaat. Alweer: de jongeren kunnen pas veranderen als hun omgeving vaardigheden in handen krijgt om hen te veranderen. Daardoor ontstaat bij de opvoeders weer nieuw perspectief, wat hen in de jongeren doet geloven. Het resultaat hiervan is dat jongeren leren.

Integrale aanpak

Criminaliteitspreventie is op dit moment onderwerp van kritische discussie (Terpstra, 1995). De overheid als subsidiegever vraagt bij bijna ieder preventieproject een begeleidend effectonderzoek. Uit deze onderzoeken is gebleken dat insteken op één van de genoemde gedragsbepalende aspecten onvoldoende resultaten oplevert. Van Acker (1997) drukt zich nog sterker uit. Hij gaf aan dat het huidige fragmentarische jeugdhulpverleningsbeleid "nul komma nul" effect oplevert. We mogen meer verwachten van een integrale benadering (Terpstra, 1995

en Bartels 1996). Zo komen in Nederland de netwerken steeds meer in zwang (Stade/OKU, 1995). Één maal per maand komen op wijkniveau politie, jeugdhulpverlening, welzijnswerk, leerplichtambtenaar bij elkaar om individuele cases te bespreken. Schoolgang, justitiële carrière, gezins/relatieproblemen en vrije tijdsproblemen passeren de revue. Op die manier wordt een netwerk om de jongeren heen gevormd, waarover effectonderzoeken behoorlijk positief zijn. (Terpstra, 1995 en Bartels 1996). Van Acker beschrijft dat deze manier van werken misschien wel werkt maar qua omvang sterk tekort schiet. Hij bepleit een grootschalige actie van een landelijke omvang vergelijkbaar met volksgezondheids-preventie-programma's. Kleinschalige actie zet geen zoden aan de dijk. Binnen een

dergelijk programma is de inzet van ambteloze burgers en mensen die uit "(christelijke) beweging" willen handelen echter wel essentieel. Hier liggen kansen voor kerken en diaconale organisaties die graag een externe relevantie willen waarmaken. We kunnen hier als pedagogen die een volksdeel vertegenwoordigen dat gelooft in het "er zijn voor de ander" een belangrijke rol in spelen door. In die zin geloof ik ook dat de belangrijkste waarde van dit waardevolle opvoedingscongres niet zo zeer ligt bij het optimaliseren van de opgroei van onze "spruiten" in onze toch al redelijk keurige christelijke tuintje, maar in het op orde krijgen van de tuintjes van medeburgers die vaak in wanhoop merken dat hun kweekgewoonten hier in dit sociale klimaat.

Literatuur

- Acker, J. van (1997) Alleen radicaal andere aanpak van jeugdmisdad kan totale misdaad doen dalen. In: *Trouw*, 19 maart 1997, p. 7.
- Baerveldt, C. (1995) Vandalsme en vernielingen, in: Starmans, Eysink, Smeets en Etman, *Niet alleen normvervaling*, p.78-93.
- Boor, M., G.E. van Lagen, D. Brugman (1996) Het morele klimaat in een penitentiare inrichting. In: *Tijdschrift voor criminologie*, nr. 3, p.245-262.
- Bol, M. (1995) *Gedragsverandering door strafrechtelijk ingrijpen. Een literatuurstudie*, WODC reeks Onderzoek en beleid 140, Amham: Gouda Quint.
- Bartels, A. (1996) Behandeling jeugdige delinquenten kan effect hebben, in: *Ol25* nr. 2, augustus, p.10-17.
- Bergman, D. (1997) Een dorp in discussie. De morele methode-Kohlberg in de praktijk. In *Ol25*, nr. 2, maart, p.22-26.
- El Otmani, B. (1997) *Het participatiemodel, een vernieuwende methode voor het werken met Marokkaanse jongeren in Nederland*. Utrecht: Forum.
- Friih S. (1991) *Jeugdsociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff

[Vervolg literatuur op blz. 24]